

МОВНИЙ ФРОНТ БОРОТЬБИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 – 2022РР.)

В умовах широкомасштабної російсько-української війни мовне питання в Україні набрало особливої гостроти, оголило проблеми минулих років і навіть століть. Нині значна більшість українців усвідомлює, що мова – це зброя, це консолідуючий фактор нації, складова національної ідентичності українського народу, гарант національної безпеки і суверенітету України. Століттями російська імперія та радянський тоталітаризм прагнули знищити українську мову як код нації, індивідуальність в людині, її самобутність та її українішність. Реалії сьогодення переконують, що імперська російська влада і сьогодні щиро вірить у правильність своєї ідеології та політики і є послідовною у напрямі експансії, русофобії, нових проявів русифікації та культурної зверхності. Сьогодні не існує ніяких сумнівів, що 2014 рік – це початок не антитерористичної операції в Криму, на Сході України чи на Донбасі, а це повномасштабна війна із застосуванням відповідного озброєння та відповідної тактики ведення військових дій, яка має жахливі наслідки для України. Не існує ніяких сумнівів і в тому, що саме інформаційна війна та політичні маніпуляції з боку РФ, переросли у справжню війну проти вільної держави та її народу.

Мета і завдання статті – зробити аналіз впливу російської агресії на мовну ситуацію в Україні, розкрити особливі тенденції та напрями вирішення мовного питання в умовах російсько – української війни, виявити вплив минулого на проведення русифікації в період незалежного розвитку нашої держави, а також окреслити сучасні складові захисту нашої державної мови як фактору майбутньої перемоги.

У новітній історіографії протягом 2014-2022 років вивченню проблеми мови та мовного питання присвячені збірники статей, монографічні дослідження, а також роботи, що розкривають загальні проблеми російсько-української війни та її гуманітарні складові. Заслуговує на особливу увагу збірник наукових праць «Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ» [1], а також монографія Б.М. Ажнюка «Мовна політика: Україна і світ» [2].

У сучасних публікаціях зроблено акцент на необхідність державного регулювання мовних питань, законодавчого закріплення державної мови та запровадження механізмів реалізації цієї політики на всіх рівнях управління, використання досвіду країн, які на пострадянських теренах найрадикальніше вирішили мовне питання. Цей науковий напрям нині представлений науковими доробками О. Дмитрах, Ю. Макарець, М. Гришиної, І. Співак, С. Савойської та ін. [3].

Заявленій темі присвячена ціла низка публікацій, яка висвітлює проблеми витоків та змісту російсько-української війни, де мовне питання розглядається як її складова. Слід виокремити роботи дослідників Г. Яворської, Б. Парахонського, Н. Шульської та ін. [4], а також серію матеріалів «Усна історія російсько-української війни» [5]. Події війни спонукали науковців акцентувати увагу на вивченні взаємодії понять «мова» – «війна» як лінгвістичної проблеми. Саме ці питання дослідила Галина Мацюк у своїй праці «Взаємодія понять мова – війна як об'єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи» [6].

Цінними джерелами для розуміння мовної проблеми в умовах війни є поточна пресова інформація, інтернет – видання, матеріали радіо «Свобода» та ін.

Аналіз джерел та новітньої літератури дає глибоке переконання того, що цілими століттями гнітили мову як елемент ідентичності та культури української нації. Саме тому проблема національної пам'яті та мови набрала особливого звучання та актуальності в наш час. Становлення та розвиток української мови – це тяжкий шлях тиску та заборон в період російської імперії, постійного «регулювання мовного питання» впродовж існування СРСР, це голодомори як

геноцид проти українства, депортації та переселенська політика, що вплинули на знищення українства, асиміляцію українців та росіян, зникнення української мови та зросійщення цілих поколінь. На превеликий жаль, у часи незалежного розвитку України ні президентам, ні в цілому політичній еліті не вдалося повністю відійти від імперської ідеології минулого і мовне питання ставало об'єктом політики тиску на народонаселення в боротьбі за владу. У Росії, продовжуючи і надалі цю політику та її осучаснену ідеологію «русского міра», путінська влада практично копіювала, а потім апробувала всі напрями заборон щодо України, які зароджувались та були реалізовані ще в глибині століть.

Так, за царя Олексія заборонили українськомовні видання, вилучали та спалювали на вогнищах усі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» Кирила Ставровецького за звинуваченням у єресі. В останній чверті XVII ст. Москва заборонила Києво-Печерській лаврі друкувати будь-які книжки без дозволу Московського патріарха. Протягом 1720-1721 рр. йде наступ на друковані видання Петром I, адже було заборонено друкувати нові книжки споконвічною богослужбовою та книжною мовою Русі-України, а також запроваджується в Україні цензура книжок. Вилучалися також видання старого українського друку з церков і навчальних закладів, а імперська влада пильнувала, щоб у церквах службу відправляли тільки за виправленими текстами. Спеціальними циркулярами вводиться заборона читати лекції українською мовою в Києво-Могилянській академії, в імперських училищах, правити службу божу в церквах. У XVIII столітті поширювалась мовна фальсифікація. Так, у 1789 р. Петербурзі з ініціативи Катерини II видано «Порівняльний словник усіх мов», у якому українська мова значиться як російська, ніби то як спотворена польською. Кульмінацією політики русифікації стане Валуєвський циркуляр, виданий 30 липня 1863 року, яким російська імперія заборонила власне мову, книгодрукування, а мовою навчання стала лише російська. Емський указ, підписаний імператором Олександром II 30 травня 1876 року, який проіснував 30 років, став своєрідним продовженням та розширенням Валуєвського циркуляра, де заборони посилювались на друк, театральні вистави тощо. Від

місцевої адміністрації вимагалось пильнувати за благонадійністю та виявляти «українофільські тенденції», з подальшим переведенням викладачів на роботу в Росію, а на їхні місця завозили великоросів. Передбачалася і доплата вчителям «за обрусеніє края». Місцевій адміністрації наказувалось посилити нагляд, щоб у початкових школах не велося викладання українською мовою та щоб з бібліотек були вилучені книги українською мовою. У 1884-му, 1892-му та 1895-му роках Емський указ доповнили новими заборонами, зокрема про видання книг з історичної тематики, дитячої літератури та ін. У 1788р. вийшов Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і навіть хрещення дітей українськими іменами. Спеціальні Укази Миколи II на 1914 рік утверджували заборону української преси та українських видавництв. Багатьох українських діячів в цей час вислали за межі України. У 20-х роках ХХ століття пропагувалась «теорія боротьби двох культур» в Україні – міської, прогресивної, пролетарської (російської) та селянської, контрреволюційної та відсталого (української), автором якої був другий секретар ЦК КП(б)У Дмитро Лебедь. В 20-30-і роки йшла активна боротьба з носіями українського слова та культури, свідомо організовували штучний голод на території України, Кубані та Дону, активно проводилась переселенська політика тощо.

Досить влучно охарактеризував наступ тоталітарної влади ХХ століття на українство, її культуру, мову, духовне надбання професор Йельського університету Рафаель Лемків у своїй знаменитій доповіді «Радянський геноцид в Україні». Геноцид проти українства, на його думку, реалізувався в чотири етапи. Перший розпочався у двадцятих роках та полягав у ліквідації української інтелігенції – «розуму нації». Другий етап – це сплановане знищення «душі нації» – наступ на Церкву та духовенство, що охоплює 20-30-і роки, а також 40-і роки, де основна мета – це русифікація. Голодомор 1932-1933 рр. спрямований на хліборобів – «тіло нації», і четвертий напрямок – фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. На думку професора, – це була планова політика знищення етнічної єдності та перемішування нації [7]. До цих висновків

варто долучити те, що всі ці етапи супроводжувались і знищенням української мови. За підрахунками дослідників між 1920 і 1939 роками частка українців у населенні України знизилася з 80% до лише 63%. Внаслідок голоду і депортації українське населення зменшилося в абсолютних числах з 23,2 мільйонів до 19,6 мільйонів, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 мільйонів. Особливо в 30-і роки свідомо з боку влади йшов наступ на українську мову та її самобутність. Термінологічні бюлетені 1933-1935 рр. засвідчують зникнення 14,5 тисячі українських слів, а правопис 1933 року узаконив низку форм, тотожних російській мові [8, с.17]. Політика боротьби з українством проводилась активно і в повоєнну добу, особливо в період «ждановщини» та боротьби з «космополітизмом», а також «буржуазним націоналізмом».

Радянська система та тогочасна партійна еліта зробила все необхідне для послідовної, планової русифікації, утвердивши нормативно – правову основу її реалізації. Особливо в 50-80-і роки поряд з «інтернаціоналізмом» та концепцією «розвинутого соціалізму» утверджувалась зверхність російської мови та «вдосконалення» її вивчення на теренах всього союзу. Так, у другій половині 50-х при М.С. Хрущову відбулося закріплення у ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення усіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів, що дало поштовх новій хвилі русифікації в Україні. У період брежнєвщини в 1970-х роках вийшли нові вказівки партії та держави :1970 – наказ про захист дисертацій виключно російською мовою; 1978 – таємна постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладення російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр»). Зауважимо, що в цей період була вже прийнята нова Конституція СРСР (1977р.), що декларувала демократичні засади вирішення мовного питання в державі. У 80-і роки ХХ ст. для підвищення ініціативи вивчати та популяризувати російську мову низкою постанов та директив було запроваджено систему матеріального заохочення учителів, які викладають російську мову, так званий Андроповський указ (1983 р.), яким введено 16%

добавки до зарплатні вчителям російської мови. В 1984 році в УРСР розпочато підвищення виплат учителям російської мови у порівнянні з учителями української мови на 15 %. Великою складовою «зросійщення» УРСР в 80-і роки стане наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх закладах Радянського Союзу на російську мову (1984 р.)

У період горбачовської перебудови, коли в Україні проходила політична реформа і було зрозуміло, що важелі впливу на Україну КПРС вже втрачає, а імперія СРСР має рухнути, у Москві приймаються постанови, де російській мові надається статус загальнодержавної та офіційної (1989 р. – постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної», а також 1990 р. – прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де російській мові надавався статус офіційної). Слід відмітити, що в силу суспільно – політичних процесів та демократизації українського суспільства в УРСР на 1989 рік вже був прийнятий закон про мову.

Звісно, ідеологія «русского міра» як основа сучасної російсько – української війни, народилася не в останні роки, вона увібрала в себе вказані вище глибинні імперські традиції минувшини, сталінські догми тоталітаризму, розквіт русифікації в 70-80-і роки, які з часу прийняття мовного закону (1989 року), проголошення незалежності України та краху імперії СРСР залишалися живучими, а мовне питання постійно перебувало в епіцентрі політичних суперечок і конфліктів, особливо під час парламентських, президентських і регіональних виборів.

Події «Помаранчевої революції», «Революції Гідності» та події в Криму (лютий 2014 р.) є переконливим фактом постійного контролю та постійного впливу Росії на події в Україні. Путінська влада через залежну олігархічну еліту та «слухняні партії» прагнула задовольнити свої політичні апетити, реалізувати імперську стратегію анексії Криму та українських земель на Сході, порушуючи тим самим територіальну цілісність нашої держави.

Інструментом «русского міра» стала потужна пропаганда через систему російського іномовлення, що є інформаційною зброєю поширення ідеологічної

концепції. Проти України Росія застосовує різні методи інформаційно – психологічної війни. Кремлівське керівництво використовувало різні заходи спецслужб, включаючи шантаж та підкуп, проводило постійну розвідувально – шпигунську та диверсійно – підривну діяльність. В Україні використовувався політичний та дипломатичний тиск, свідомо сплановані «митні» та «газові війни», втручання у виборні процеси тощо.

Важливим напрямом ідеологічного впливу на маси була багаторічна фальшива теза радянської пропаганди про «російсько – українську двомовність», її гармонійність, яка нібито склалась історично і є великим надбанням та важливим фактором консолідації українського суспільства. На справді – це брехня, фальсифікація історичної правди, адже це прихована імперська політика асиміляції українців, знищення української мови, витіснення її, а значить і української культури із усіх сфер суспільного життя.

На думку багатьох українців, відчутною стала інформаційна війна РФ, яку вона активізувала в Україні, саме в 2004 році. Так, у Харкові, як гриби, з'являлись пам'ятники, проходили культурні заходи спільно з росіянами, утверджувався культ Великої вітчизняної війни, проходила демонстрація серіалів російською мовою, передруки російських видань. У південно-східному регіоні зазвучали сепаратистські гасла про створення окремих територій, де російська мова стане домінуючою. У подіях «Помаранчевої революції» був відчутним почерк Москви, однак після 3-х етапів проведеної виборчої кампанії В. Януковичу не вдалося отримати бажану перемогу. Наступний президент України Віктор Ющенко проводив послідовну мовну політику, пропагував українське слово, однак внутрішні протистояння серед президентської команди, подальша боротьба за владу між ним та прем'єр – міністрами В. Януковичем та Ю. Тимошенко не дали можливості реалізувати всі його задуми. Мовне питання стало особливо актуальним в період президентської виборчої кампанії 2010 року. Віктор Янукович ішов на ці вибори, обіцяючи впровадження подвійного російсько - українського громадянства та вирішення питання статусу російської

мови як державної. Цим він розраховував на підтримку Сходу, Півдня та Криму і йому це вдалося.

Прийшовши до влади, він прагне свої обіцянки виконати і мовне питання набрало в цей час особливої актуальності. Скоро Верховна Рада України ухвалила в першому читанні закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, широко відомий як «Закон Ківалова-Колесніченка». Цей закон вводив поняття регіональних мов України та встановлював низький відсоток носіїв (10 % від населення певного регіону, а в окремих випадках і менше 10 %), за наявності якого мова могла вважатися регіональною на певній території. Цей закон викликав бурхливі протести громадськості, що увійшов в історію як «Мовний майдан». Всім було зрозуміло, що прийняття цього документу – це шлях до нової русифікації, до повернення російської мови у різні сфери державного та суспільного життя, а потім – до конституційного впровадження російської мови як другої державної. Попри протести й голодування закон був підписаний Віктором Януковичем [10]. 23 лютого 2014 року Верховна Рада скасувала закон «Про засади державної мовної політики», проте рішення не було підписане. І тільки 28 лютого 2018 року, після трьох років розгляду, Конституційний Суд України визнав цей закон неконституційним через порушення процедури його ухвалення. Слід зауважити, що у березні 2014 р. у своїй Кримській доповіді В. Путін черговий раз озвучив тезу про «захист російськомовних співвітчизників в Україні», тим самим оправдуючи дії В. Януковича щодо вирішення мовного питання, а також наступальні дії військових в Криму та на Сході України.

Петро Порошенко, як гарант держави, належну увагу надавав українській мові. За його президентства Верховна Рада прийняла «мовний закон», де ключовим питанням є захист державної мови. «Армія, мова і віра – це не гасло. Це формула сучасної української ідентичності. Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Церква боронить нашу душу», – заявляв Петро Порошенко. За його правління активно проводилась законотворча діяльність, реєструвалися та обговорювалися альтернативні законопроекти. Так, упродовж

одного місяця, в грудні 2016 р. і в січні 2017 р., було зареєстровано три альтернативні мовні законопроекти, які стояли на проукраїнських позиціях. До спільних здобутків громадськості й держави варто віднести ухвалений у 2016 році закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», який встановив квоти на радіо і телебаченні, а з 8 листопада 2017 р. - квоти на українськомовні пісні [12].

Важливим для української держави став закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», законопроект якого був зареєстрований у парламенті під № 5670д у 2017 році та прийнятий Верховною Радою України в цілому 25.04.2019р.

За каденції президента Володимира Зеленського 16 січня 2021 р., набула чинності стаття 30 Закону про мову, яка зобов'язує всіх постачальників послуг в Україні комунікувати з клієнтами виключно державною мовою, якщо не надійшло окреме прохання споживача про інше. Це стосується супермаркетів, інтернет магазинів, кав'ярень, банків, АЗС, аптек тощо. Але така інформація може дублюватися будь-якою іншою мовою на прохання клієнта [13].

Не варто забувати, що російсько – українська війна 2014-2022 рр. вписала жахливу сторінку в українську історію – окупацію, де люди живуть страшними законами війни, де «руській мір» розкриває свою справжню сутність. У супереч нормативно-правовому регулюванню та вирішенню мовної проблеми в Україні, які зазначені вище, на окупованих територіях агресор диктує свої правила, ліквідує все українське як вороже, національне. З початку окупації Криму, Донецької та Луганської областей агресор особливу увагу надає створенню необхідної системи освіти, яка б гарантувала виховання «руської людини». На цих територіях українська мова, література та історія України як предмети вивчення вилучаються зі шкільних програм, вчителів змушують переходити на російські «стандарти навчання» (мову, програми, підручники). «Нова влада» на окупованих землях змушує вчителів перекваліфіковуватись на спеціальних курсах, а більшість з них депортує на територію Росії. У практиці

використовуються імперські та радянські підходи русифікації. Яскравим підтвердженням цьому є ситуація в окупованому Криму. Так, 11 квітня 2014 року було проголошено можливість використання в освітньому процесі трьох мов російської, української та кримськотатарської (ст.10.1). Однак уже в червні цього ж року до закладів освіти було надіслано листа так званого міністерства освіти Криму, у якому наголошувалося на праві вибору мови, а водночас декларувалося, «що викладання та вивчення державних мов Республіки Крим не можна здійснювати на шкоду викладанню і вивченню державної мови Російської Федерації» [14].

Слід зауважити, що послідовна русифікація в Криму ще до 2014 року дала «плідні результати». За статистичними даними, на 2014 рік 89,32% школярів здобули освіту російською мовою, 7,41% – українською, 3,11% – кримськотатарською [15]. Уже на 2019 рік тут не лишилося жодної української школи попри рішення Міжнародного суду ООН про обов'язок Росії забезпечити доступність навчання українською мовою у Криму. На окупованих територіях іде активна ліквідація закладів освіти. Тільки на 18.05.2022 р. пошкоджено та зруйновано в Україні загалом майже 1,8 тисячі освітніх закладів. За даними МОН, найбільше закладів освіти постраждало у Донецькій і Харківській областях [16].

У період російсько-української війни гостро постало питання мови у протистояннях релігійних конфесій в Україні. Дослідник Г. Півторак, глибоко досліджуючи цю проблему, переконує, що до цього привела відсутність в Україні єдиної помісної православної церкви, яка б об'єднала всіх православних християн. Саме це часто стає причиною непорозумінь, конфліктів і навіть протистоянь між вірянами, зокрема, й на мовному ґрунті. Нині в Україні є дві православні церкви – ПЦУ та УГКЦ, які є українськими церквами за своїми статутами і практичною діяльністю. У всіх службах вони використовують сучасну українську літературну мову. Мовне протистояння нині існує між ними та так званою УПЦ МП і зумовлене тим, що духовний центр останньої міститься не в Україні, а в Москві [17, с. 133]. Гостро постала проблема мови в

богослужіннях. Православна церква України (ПЦУ) переймається тим, щоб українська мова впроваджувалася у всі сфери не тільки релігійного життя, але й загалом життя українського народу. Офіційною мовою, богослужбовою мовою тут є українська [18]. Предстоятель ПЦУ постійно наголошує на тому, що нині церква має об'єднувати, а не роз'єднувати, має стати інститутом чистоти української мови [19].

Останнім часом в умовах війни вплив «Русского міра» на вирішення мовного питання можна відслідкувати у інших державах світу, а також спроби маніпуляції «мовним питанням» на міжнародному рівні. Так, Конституційний суд Молдови 21 січня 2021 року визнав неконституційним Закон про особливий статус російської мови як мови міжнародного спілкування. Закон, ухвалений парламентом у грудні 2020 року, «надає російській мові привілейований статус щодо інших мов національних меншин в Республіці Молдова», що конституцією країни не передбачено [20]. На початку 2021 р. російська делегація спробувала хитрістю протягнути обговорення мовного питання в Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), нав'язавши чергову дискусію. Це було обумовлено тим, що постійна делегація Верховної Ради України в ПАРЄ ініціювала проведення дебатів про порушення Росією прав людини в тимчасово окупованому Криму. Своєю чергою, російська делегація ініціювала розгляд питання про «заборону російської мови, а також інших мов національних менших в Україні» [21].

Війна значно вплинула на ставлення до української мови та її захист протягом всього часу російсько–українського протистояння, підштовхнула мільйони українців до переосмислення свого коріння та своєї національної ідентичності. На тлі російської агресії ми почали більше розуміти значення захисту державної мови як фактору безпеки держави. Абсолютна більшість українців нині виступають за єдину державну мову – українську, відгороджується від всього того, що пов'язувало нас з країною – агресором. В Україні та за кордоном спостерігається стійка динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною. Якщо в 2012 році ця кількість складала 57%, то в 2022 році – 76%. Останні опитування переконують, що 83% українців

визнають та бажають, щоб українська мова була єдиною державною [22]. Сьогодні 85% мешканців Центру та Заходу України підтримують запровадження обов'язкового використання державної української мови у сфері обслуговування. Проти – лише близько 8%, ще 7% не визначилися. Порівняно з лютом 2021 року підтримка такого заходу державної політики зросла – минулоріч 72% мешканців цих же регіонів підтримували нову норму «мовного закону», а противників було близько 20% [23]. Народ та влада в Україні в умовах війни чітко зрозуміли, що «русский мір» – це не є Пушкін чи Достоевський, розвиток образотворчого мистецтва чи архітектурних шедеврів в Росії. Насправді – це осучаснений варіант традиційної російської імперської ідеї створення наддержави у кордонах 1914 року, яка не може реалізуватися без України як центру Європи.

На противагу цьому, нині в Україні широко проходить дерусифікація та деколонізація – позбавлення від імперського, постімперського, радянського символізму в культурі, освіті, архітектурі, засобах масової інформації (медіа), топоніміці тощо. Нині у Києві планують демонтувати 60 пам'ятних знаків, серед яких пам'ятники, меморіальні об'єкти, меморіальні дошки, пов'язані з Російською Федерацією та колоніальною спадщиною.

Українська мова як державна в перспективі стане обов'язковою мовою зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з 1 січня 2025 року. Про це розповів Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень у інтерв'ю «Радіо Свобода». На його думку, в Україні повинна з'явитися не тільки мовна культура, але повинні утвердитися гідність, самоповага, гордість за свій народ, за свою мову, за свою культуру [24].

Нині мова об'єднає українське суспільство, допомагає Україні стати сильнішою в боротьбі з поганцями – ворогами. Війна змінила ставлення до путіна та всього імперсько-російського навіть вчорашніх його шанувальників, яких він так обіцяв захистити. Вони від нього відвертаються, бо обіцяне «визволення» принесло в їх сім'ї страх, розруху, смерть та зневіру. Путінізм вплинув на незворотні процеси в Україні – консолідацію нації по захисту

цілісності держави, патріотизм та самопожертву, дав поштовх до збереження та захисту української мови, а також вплинув на мовну стійкість українців. Говорити українською сьогодні – це захищати свою державність, це зміцнювати українську національну ідентичність та гідність, а значить Словом чинити спротив агресору.

Від автора:

9 листопада 2022 року – у День української писемності та мови – українці вперше писали радіодиктант національної єдності у непростих умовах війни: на фронті, в укриттях, біженці – у містах та селах всієї України та за кордоном. Писали про рідний дім українською. Писали зі сльозами на очах, але з твердою вірою в перемогу!

ЛІТЕРАТУРА

1. Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ: зб. наук. праць. Київ, 2019. 688 с.
2. Ажнюк Б.М. Мовна політика: Україна і світ. Монографія. Київ, 2021. 420 с.
3. Дмитрах О. Мова – це нація, – це держава: Монографія. Дрогобич, 2018. 264 с.; Макарець Ю. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ, 2019. 209 с.; Гришина Н.М. Державна мовна політика в Україні: зміст та підходи до реалізації. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* Львів: 2019. Вип. 4. С. 86-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2019_4_9 (дата звернення: 5.10.2022); Співак І. В. Мовне законодавство та мовна політика в Україні як вони є. *Право та держ. упр.* 2019. № 2, ч. 2. С. 12-19. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/tom_2/4.pdf (дата звернення: 02.10.2022); Савойська С. В. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри: Монографія. Київ, 2015. 688 с.
4. Яворська Г. Мова війни як складова конфлікту (шляхи трансформації українського медійного дискурсу). *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: зб. аналіт. матеріалів.* Львів, 2015. С. 366–369.; . Шульська Н. Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних в мові ЗМІ. *Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: мовознавство.* Тернопіль, 2017. Вип. 1(27). С. 342–347; Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ, 2019. 560 с.

5. Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки). За ред. В. Мороко. Київ, 2015. Вип. 1. 176 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). Ред. кол.: Г. Васильчук та ін. Київ, 2016. Вип. 2. 464 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). Ред. кол.: В. Мільчев та ін. Київ, 2017. Вип. 3. 200 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки). Ред. кол. серії: В. Мороко та ін. Київ, 2018. Вип. 4. 384 с.
6. Мацюк Г. Взаємодія понять мова – війна як об’єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузів. збірник Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-7-17>.*
7. Пилипенко В. Тіло, душа і розум нації, або Як відбувався радянський геноцид українців. URL: <https://dyvys.info> > 2022/11/10 (дата звернення: 11.11.2022).
8. Микитюк О. Ідеологічна безпека крізь призму мови. *Збірник тез доповідей міжвузівського науково – практичного семінару 19 лютого 2020 р.* Львів. 2020. С.16–18.
9. Марусик Т. Здобутки і втрати мовної політики в умовах прямої воєнної агресії та гібридної війни. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ. (Збірник наукових праць).* Київ, 2019. С. 175-188. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
<http://www.inmo.org.ua> > assets > files
10. Єдина країна. Єдина страна. *Індустріальний телевізійний комітет.* URL: <http://itk.ua/ua/page/yedyna-kraina/> (дата звернення: 22.10.2022).
11. Марусик Т. Здобутки і втрати мовної політики в умовах прямої воєнної агресії та гібридної війни. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ. (Збірник наукових праць).* Київ, 2019. С. 175-188. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
12. Марусик Т. Здобутки і втрати мовної політики в умовах прямої воєнної агресії та гібридної війни. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ. (Збірник наукових праць).* Київ, 2019. С. 175-188. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
13. Українською, будь ласка: Набула чинності 30 стаття мовного закону. *Українська правда.* 2021. 16 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/16/7280120/> (дата звернення: 12.11.2022).
14. Охредько О. Потьомкінські села освіти після анексії. Урядовий кур’єр. 29 травня 2020р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/potomkinski-sela-osviti-pislya-aneksiyi/> (дата звернення: 13.11.2022).
15. Там само.

16. У МОН розповіли, скільки навчальних закладів вже зруйнувала і пошкодила армія РФ. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mon-zruinovani-navchalni-zaklady/31856810.html> (дата звернення: 09.11.2022).
17. Півторак Г. Питання мови в протистояннях релігійних конфесій в Україні. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ. Збірник наукових праць*. Київ, 2019. С. 132-139. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
18. ПЦУ підтримує державну мову. *Слово Просвіти*. 2021. 25 січня. URL: <http://slovoprosvity.org/2021/01/25/ptsu-pidtrymuie-derzhavnu-movu> (дата звернення: 29.10.2022).
19. ПЦУ підтримує державну мову. *Слово Просвіти*. 2021. 25 січня. URL: <http://slovoprosvity.org/2021/01/25/ptsu-pidtrymuie-derzhavnu-movu> (дата звернення: 29.10.2022).
20. Конституційний суд Молдови визнав неконституційним закон про статус російської мови. *Радіо Свобода: укр. інформ. сайт*. 2021. 22 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moldova-status-rosiyskoyi/31062226.html> (дата звернення: 11.11.2022).
21. Охрименко О. ПАСЕ отримала відмову обговорити по вимогам Росії «языковой вопрос» в Україні. *Факти*. 2021. 22 січня. URL: <https://fakty.ua/366482-pase-otkazalas-obsuzhdatt-potrebovaniyu-rossii-yazykovoju-vopros-v-ukraine> (дата звернення: 11.11.2022); Україна ініціює у ПАРЄ дебати про порушення Росією прав людини у Криму. *Крим. світлиця*. 2021. 22 січня (№ 3). URL: http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=22946_ (дата звернення: 9.11.2022).
22. Прищак В. Як війна вплинула на ставлення до української мови. *ГЛАВКОМ*. 2022. 25 березня. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/yak-viyna-vlinula-na-stavlennya-do-ukrajinskoji-movi-doslidzhennya-832891.html> (дата звернення: 9.11.2022).
23. Боротьба в інформаційній та культурній царині: що думають українці про державну мовну політику та пропаганду та тлі агресії Росії. *Детектор медіа*. 2022. 2 червня. URL: <https://detector.media/infospace/article/199769/2022-06-02-borotba-v-informatsiyniy-ta-kulturniy-tsaryni-shcho-dumayut-ukraintsi-pro-derzhavnu-movnu-polityku-ta-propagandu-ta-tli-agresii-rosii/> (дата звернення: 30.10.2022).
24. Українська мова стане обов'язковою мовою ЗНО у 2025 році. *Україна молода*. 2021. 26 січня. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/188/153845/> (дата звернення: 12.11.2022).